

Het vergeten front

Wim Chielens – Foto's: Michaël Depestele

résumé
p. 140

Er worden wel vaker plaatsen uit de oorlogsgeschiedenis als een vergeten front aangeduid. Dikwijls slaat dat op een bepaalde gebeurtenis of periode tijdens de oorlog zelf. Het Vergeten Front dat ik hier beschrijf, is ook honderd jaar later nog altijd een beetje vergeten. Bij het geweld dat bij de herdenkingen van 100 jaar Eerste Wereldoorlog is losgebarsten in Ieper, verschrompelt dit stukje front een beetje. Naast de grote lieux de mémoires als Vimy en Notre-Dame-de-Lorette verbleken de plekjes die ik hier aandoe. Toch proberen enkele uiterst interessante initiatieven om het stuk front tussen Armentiers en Bethune eindelijk uit de vergetelheid te halen.

Plugstreet

Ik begin mijn tocht aan de noordkant van de Frans-Belgische grens, maar wel net onder de taalgrens. Vanuit het op een heuvel gelegen stadje Mesen rolt de weg naar beneden, naar de vallei van de Douve die aansluit op de brede vlakte van de Leie. Tussen Mesen en Ploegsteert ligt nog een kleine bult, op 63 meter boven de zeespiegel: Hill 63, die tijdens de Eerste Wereldoorlog een ware *Butte Rouge* is geweest. Ploegsteert maakt deel uit van de Waalse enclave van Komen-Waasten. Het dorp heeft enkel een Vlaamse naam, al liet de lokale bierhandelaar, bij wijze van grap, een streekbier brouwen onder de naam Queue de Charrue, ondertussen populair in heel West-Vlaanderen. De Britse soldaten, die er vier jaar lang lagen tijdens de oorlog, noemden het “Plugstreet”.

Voor je 't dorp binnen rijdt, kan je niet om het grote monument van Hyde Park Corner heen. Het is een hoge rotonde met ranke zuilen, helemaal opgetrokken in de bekende witsteen, die ook voor de graven wordt gebruikt. Aan de binnenkant van het dakloze gebouw lees ik op de ronde muren namen. Namen, altijd maar weer namen: in Ieper op de Menenpoort, in Passendale op de muren van Tyne Cot, in Mesen op het New Zealand Memorial... En nog was er blijkbaar niet genoeg plaats, want ik weet het ondertussen wel: als er namen in Portland whitestone zijn gegrift, dan zijn dat namen van vermisten. Hier ook dus: van jongens die verloren gingen op de slagvelden tussen de Douvebeek (Dranouter – Mesen) in het noorden en de Leie in het zuiden.

en het Franse Leiefront. 11.390 namen. Ook hier weer “ondraaglijk naamloze namen”, zoals Siegfried Sassoon de namen op de Menenpoort beschrijft. Ook hier wordt al eens een Last Post geblazen, niet elke avond maar wel elke eerste vrijdag van de maand, om 19u.

7 juni 1917

Het monument en de begraafplaatsen daar om heen liggen in of op de rand van het Bos van Ploegsteert dat vier jaar lang een belangrijke rol speelde in de oorlog. Zo lagen in het bos de meest zuidelijke mijnen van de grote Mijnslag van de Messines Ridge. Tussen Hill 60, net bezuiden Ieper, en Ploegsteert werden een 20-tal tunnels gegraven vanuit het dal, waar de Britten hun loopgraven hadden, tot onder de Duitse linies op de strategisch interessante heuvelrug. De tunnels, sommige meer dan 600 meter lang, waren al klaar begin 1916 maar omdat het er dat jaar zo heftig aan toe ging aan de Somme, moest het Vlaamse front meer dan een jaar wachten op grote manoeuvres. Overigens, ook het zogenaamd *stille* jaar 1916, kostte aan duizenden manschappen het leven in Vlaanderen. Op 7 juni 1917 was het eindelijk zover. Op 21 plaatsen werd aan het eind van de tunnels een grote hoeveelheid explosieven gelegd, gemiddeld meer dan veertig ton. Om 4u10 's morgens moesten die allemaal ontploffen. Dat gebeurde slechts op 18 plaatsen. Aan de Spanbroekmolen in Wijtschate haperde hij een vijftiental seconden, genoeg om meer dan 70 Ierse soldaten een intact Duits machinegeweer tegemoet te laten lopen. Ze liggen nu begraven in het Lone Tree Cemetery. Twee ladingen in het bos van Ploegsteert gingen helemaal niet af. Generaal Plumer had de avond voordien beslist om die uiteindelijk niet te gebruiken omdat ze te ver van de frontlijn op de heuvelrug lagen. De

130

Ploegsteert (Komen-Waasten) – Hyde Park Corner

springstoffen bleven wel zitten. Eén lading ging af tijdens een onweer in de zomer van 1955. De 21ste ligt nog te wachten...

De succesvolle mijns slag, waardoor de Duitsers van de heuvelrug werden verjaagd, was voor Generaal Haig de laatste stimulans die hem overtuigde om door te stoten naar de hoogte van Passendale. Wat een massacre dat geworden is, hoeft geen uitleg meer.

Viewmasters 2.0

Sinds kort is er een bezoekerscentrum gebouwd achter het monument van Hyde Park Corner. Het draagt de eerder pijnlijke titel "Plugstreet 14-18 Experience". Het pretparkgehalte van het woord *experience* is tenenkruellend,

maar het dekt gelukkig de lading niet. Het is een goed gedocumenteerd en mooi geconcipieerd bezoekerscentrum. Soms lijkt het er wel van uit te gaan dat Ploegsteert de eerste en enige plek is om geïnformeerd te raken over de Eerste Wereldoorlog. De inleidende film gaat nauwelijks over Ploegsteert, zelfs niet over het Belgische front, maar start bij Sarajevo en eindigt bij Versailles. Dat is een beetje pedant in een klein dorpje op zo'n half uurtje rijden van Ieper en nauwelijks een uur van Albert en Peronne. De multimediale voorstelling van de mijnenslag waarbij er een combinatie is van projectie op een plattegrond en historische foto's, is dan weer bijzonder geslaagd. Het tweede deel van het bezoekerscentrum gaat meer in op de relatie tussen soldaat en burger en wat de oorlog in de omgeving van Ploegsteert heeft aangericht.

Goed gevonden is het gebruik van de moderne versie van de 3D-kijkkastjes die destijds in veel horecazaken en privé-museumpjes stonden. Het waren een soort gesofistikeerde vierwasters met foto's op glasplaten. In België zijn die alleen nog te zien in het privémuseum van Sanctuary Wood op Hill 62. De macabere foto's werden door een Britse journalist ooit omschreven als "oorlogsporno". De foto's in de hedendaagse kijkkasten van Ploegsteert zijn absoluut niet aanstootgevend, maar het blijft een zeer indringende manier om ze zo te bekijken. In de vaste tentoonstelling is weinig aandacht voor het kerstbestand van 1914 dat hier in Ploegsteert nochtans een heel aparte uitvoering kreeg met een voetbalmatch, maar in het najaar van 2014 loopt een tijdelijke tentoonstelling die volledig over de Christmas Truce gaat. Er had vermoedelijk op 400 plaatsen tussen Nieuwpoort en de Zwitserse grens een soort van wapenstilstand plaats rond Kerstmis 1914. De precieze plaatsen zijn niet altijd bekend, maar in de buurt van Ploegsteert zijn twee plaatsen historisch bewezen. Op de grens tussen de dorpen Frelinghien en Houplines had een ontmoeting plaats tussen de Scots Guards en

Wijtschate (Heuvelland) – Lone Tree Cemetery

een Duits bataljon. Ze deden er zelfs twee hazen die ze konden schieten in de pan! In Ploegsteert, op de wijk Saint-Yvon, zou er dus zijn gevoetbald. Ik schrijf “zou” want de gebeurtenis wordt ook geclaimd in Frelinghien en Fleurbaix. In Ploegsteert werd in 1999 een bescheiden houten kruis opgericht, in de onmiddellijke omgeving van Prowse Point Cemetery. Hier zie je zelden poppies of houten kruisjes liggen maar brengen mensen een voetbal ter nagedachtenis van de tijdelijke kerstvrede.

Fromelles

Ik rij door Armentiers en laat haar “Mademoiselle” voor wat ze is, haar verhaal moet een andere keer verteld worden. Zij is wel de minst vergeten

juffrouw van dit stukje front! Ik moet naar Fromelles waar een onwaarschijnlijk verhaal op mij wacht: een begraafplaats van de Commonwealth die pas drie jaar geleden werd aangelegd. Ik weet niet wat ik moet verwachten, maar ben in het begin niet verrast. Dit had een begraafplaats uit 1920 kunnen zijn: dezelfde rode baksteentjes, dezelfde witsteen, het zelfde *cross of sacrifice*. De zerken zelf zijn niet langer in Portland Whitestone, maar dat zijn de zerken die ze elders vervangen ook al een tijdje niet meer. De poreuze Britse kalksteen is vervangen door een Zuid-Europees wit marmer. Jammer, want de band met *home* is er toch wat door verwaterd. De verrassing komt pas wanneer ik Pheasant Wood Military Cemetery echt betreed en tussen de zerken loop. Tientallen graven blijken een naam te dragen. Ik heb al zo vaak meege maakt dat lijken werden aangetroffen in de frontstreek rond Ieper die bijna nooit werden geïdentificeerd. Van 113 soldatenlijken die begin deze eeuw bij de aanleg van een industriegebied in Boezinge, bij Ieper, werden gevonden, werd welgeteld één Franse soldaat geïdentificeerd! En nu dit haast miraculeuze verhaal? Om het verhaal vanaf het begin te vertellen, moet ik even weg van deze plek. Een kilometer meer naar het zuiden ligt V.C. Corner, een bijzondere herinneringsplek voor Australische gesneuvelden. In V.C. Corner liggen 410 Australische soldaten die sneuvelden bij de slag bij Fromelles in 1916. Omdat ze allemaal onbekend waren, staan hier geen 410 zerkjes met het opschrift "Known unto God", maar is er gewoon een bloemenperk met twee kruisen die daar horizontaal in liggen. Achteraan is er een muur met

daarop de namen van 1294 Australische soldaten die sneuvelden tijdens de slag en die geen bekend graf hebben. Dat laatste cijfer dateert van voor 2009 en is de sleutel tot de namen die op de individuele graven staan van de nieuwe begraafplaats in de dorpskom van Fromelles. Daarvoor moeten we eerst even de geschiedenis van deze bizarre Slag bij Fromelles uitleggen.

Slachtoffers als afleidingsmaneuver

1916 was het zogenaamde stille oorlogsjaar in het noordelijke deel van het westelijk front. De focus lag volledig op het Sommefront. Op 1 juli had daar al een rampzalige aanval plaats, de meest bloedige van alle aanvallen die het Britse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog uitvoerde. In één uur tijd gingen 30.000 manschappen verloren. Het debacle was veroorzaakt door een aaneenrijging van strategische stommiteiten van generaal Rawlinson. Zo dacht hij dat artilleriegeschut prikkeldraad kon kapot schieten, hij misrekende zich over de tijd die soldaten te voet nodig zouden hebben om het geaccidenteerde niemandsland over te steken en bij overmaat van ramp stuurde hij zijn mannen op de Duitsers af bij klaarlichte dag. 1 juli 1916 werd een slachting zonder weerga en zoals het wel vaker is gebeurd tijdens de Eerste Wereldoorlog was het enige antwoord van de legerleiding: koppig doorgaan. De gevechten aan de Somme zouden duren tot november.

Fromelles ligt tachtig kilometer ten noorden van de Somme. Toch is er een verband tussen de slag bij Fromelles en die aan de Somme. Wanneer het na 15 dagen nog altijd niet lekker loopt aan de Somme, vreest opperbevelhebber Douglas Haig dat de Duitsers wel eens hun voordeel zouden kunnen halen uit de mislukte aanval van de Britten. Hij vreest een forse tegenaanval. Hij moet dus ten allen tijde voorkomen dat de Duitsers troepen uit het noorden wegtrekken om ze in te zetten aan de Somme. En precies daarom zet hij de aanval op Fromelles op. Het strategische nut van de Duitse stelling in Fromelles is verwaarloosbaar, Haig wil de Duitsers alleen *bezighouden* in het noorden en de schijn wekken dat de Britten zelfs troepen genoeg hebben om op verschillende plaatsen tegelijk aan het westelijk front slagkrachtig op te treden. Cru gezegd: Fromelles is militaire bezigheidstherapie.

Om 6 uur in de ochtend van de 19de juli 1916 werden, met telkens 5 minuten tussentijd, vier aanvalsgolven ingezet op de hoger gelegen Duitse stellingen. Die waren, ondanks hevig geschut ervoor, nauwelijks aangetast omdat de Duitsers die enige tijd daarvoor tweehonderd meter naar achter hadden geschoven. Ze konden met haast intacte mitrailleursposten de aanstormende Britse troepen neermaaien. Die Britten waren vooral totaal onervaren Australiërs die hun allereerste dagen aan het westelijk front waren. Velen sneuvelden vanaf het moment dat ze uit hun loopgraaf in het niemandsland klommen. Een handjevol Australische soldaten kon uiteindelijk de eerste Duitse loopgraaf bereiken. Die bleek verlaten, overstromd en volkomen onverdedigbaar. Dus keerden ze maar terug naar hun eigen stellingen, terwijl ze ook nog eens in de rug werden geschoten door Duitse

mitrailleurs. 12 uur duurde de slag bij Fromelles. 977 Britten werden gewond, 519 sneuvelde, bij de Australiërs telde men liefst 3146 gewonden en 1917 doden. Dat betekent dat 90% van de ingezette Australiërs verloren ging voor verdere dienst. Van de 1917 gesneuvelde Australiërs, zijn er dus 1294 vermist, het aantal namen dat je op de herinneringsmuur van V.C. Corner kon lezen. Kon lezen, schrijf ik, want nu zijn het er minder. 120 minder om precies te zijn.

De Machu Picchu van 14-18

Terug naar Pheasant Wood Cemetery dus, waar ik inderdaad met grote verbazing 120 Australische namen lees op graven die hier pas enkele jaren staan. De sleutel ligt bij die muur in V.C. Corner en bij het uitzonderlijke feit dat het hier om één slag van amper enkele uren ging. Het was de Grieks-Australische historicus Lambis Englezos die voor 't eerst geïntrigeerd raakte door de cijfertjes van Fromelles. Als er 410 in V.C. Corner begraven lagen, dan moesten er nog bijna 900 elders liggen. Er zijn nog vijf Commonwealth begraafplaatsen in de onmiddellijke omgeving. Daar vond Englezos er nog eens goed 700. De som klopte nog niet met de 1294 vermisten op de muur van V.C. Corner... Konden er meer dan 150 Australische gesneuvelde zomaar verloren zijn gegaan in de Noord-Franse bodem? Het bleef hem bezig houden en hij haalde er collega's bij, onder andere ook de bekende Britse historicus Peter Barton. De oplossing voor het mysterie van Fromelles lag in de archieven van de Beierse troepen die aan de overkant lagen. Englezos had op luchtfoto's al opgemerkt dat er achter de Duitse linies op de rand van het dorpje Fromelles acht grote putten waren gegraven. In september 2006 kreeg Barton eindelijk een geschreven document te pakken waarin kolonel Julius Ritter von Braun de procedure vastlegt voor de begrafenis van 400 Britse slachtoffers in acht massagraven in Fromelles. De historici moesten nu alleen nog de politieke verantwoordelijken ervan kunnen overtuigen dat die massagraven niet werden gevonden en geruimd door de manschappen die het front na 1918 opruimden. Een zeer beperkte archeologische sondering bewees dat de grond er na 1916 niet meer was omgewoeld, maar vooral: er werden twee Australische medailles gevonden. Het blootleggen van de massagraven kon beginnen.

Uiteindelijk werden "slechts" 250 lijken gevonden. Blijkbaar werden maar vijf van de acht gegraven putten met slachtoffers gevuld. Hoewel de lijken zeer zorgvuldig waren neergelegd en de kleigrond hen in zeer behoorlijke staat had geconserveerd, verliep de identificatie niet via naamplaatjes of andere identiteitsdocumenten. Voor het eerst (bij mijn weten), werd voor het identificeren van slachtoffers uit de Grote Oorlog gebruik gemaakt van DNA. Er werd een oproep gedaan aan bloedverwanten van de vermisten van Fromelles. Voor de Australiërs betekende dat concreet de nakomelingen van de 1294 namen op de muur van V.C. Corner. Het resulteerde, voorlopig, in 120 geïdentificeerde Australiërs, tegenover slechts vier uit het Verenigd Koninkrijk, waar de lijst van mogelijke namen allicht niet zo beperkt was.

Warm winds blow gently

Lopen op het grasveld van Pheasant Wood geeft een heel bijzondere gewaarwording. Je loopt door de recente geschiedenis maar die gaat wel honderd jaar terug. Het is alsof de macabere ontdekkingen na de Balkanoorlog van de jaren '90 en 14-18 hier samen komen. Met dien verstande dat het de Duitsers niet te doen was om het haastig en heimelijk wegmoffelen van een groot aantal slachtoffers. Ook heel bijzonder is dat hier mensen werden begraven uit een geschiedenis die we ondertussen in al zijn nuances kennen en die geschiedenis is allerminst verkwikkend. Deze van de slag bij Fromelles is daar wel een buitengewoon triest voorbeeld van. "C'est l'histoire d'un grand fiasco", zegt Thomas Boucknooghe van het Musée de la Bataille de Fromelles. Hoe reageer je als kleinzoon of achternicht als je weet dat je grootvader of grootoom is gestorven voor een nutteloze afleidingsmanoeuvre van een legerleiding die hem behandelde als een pionnetje op een spelbord? Furieus zou ik denken, verbitterd, gedegouteerd! Maar neen, dit wordt mijn tweede verbazing op deze begraafplaats. Bijna elk graf dat een naam draagt, kreeg ook een grafschrift. Ik lees ze, verbijsterd door zoveel rust, nee, berusting, hoe ontroerend een zin als deze ook mag zijn: "I once was lost but now am found". Ik lees woorden als "this brave young soldier", "For king and country in France I remain". Nergens is enige verontwaardiging te bespeuren, alsof de geschiedschrijving van 90 jaar geleden er niet is geweest. Of toch, heel even, in dit tedere epitaaf van lance corporal W.A. Craigie: "The sun's shining down on green fields of France, warm winds blow gently, the red poppies dance". Het lijkt een haast bucolisch versje maar

het komt uit het lied “No man’s Land” van de Schots-Australische singer-songwriter Eric Bogle. Het lied wordt ook wel “The Green Fields of France” genoemd en werd al vijftig keer opgenomen, o.a. door The Fureys (die er een ware folkklassieker van maakten), June Tabor, Donovan en Bob Dylan. In het Nederlands zong Wolverlei er een vertaling van en Renaud deed dat in het Frans onder de titel “Willie McBride”. Bogle praat in het lied met een gesneuvelde soldaat, Willie McBride, in een begraafplaats in Frankrijk. Die sneuvelde, net als Craigie, in 1916 maar werd wel amper 19, Craigies graf vermeldt: age 34. Bogle's laatste strofe is niet mis te verstaan:

*And I can't help but wonder now, Willie McBride
 Do all those who lie here know why they died
 Did you really believe them when they told you 'The Cause'?
 Did you really believe that this war would end wars
 Well the suffering, the sorrow, the glory, the shame
 The killing, the dying, it was all done in vain
 For Willie McBride it all happened again
 And again and again and again and again*

Het doden, het sterven, voor niets is 't geweest (vertaling Frans Smulders). Wie een fragment uit dit lied op een grafsteen laat beitelen, weet ook hoe die laatste strofe klinkt.

Het museum

Ik doe het lied cadeau aan Thomas Boucknooghe van het Musée de la Bataille de Fromelles. Het museum vertelt niet alleen het verhaal van de

merkwaardige vondst van de massagraven en de queeste van de identificatie, maar ook het verhaal van de slag. Het doet dat zonder omwegen: de slag was een militaire blunder, een nutteloze slachting. Ik deel mijn verbazing over de brave (hypocriete?) teneur van de begraafplaats, al vermeldt het register “No tactical advantages resulted from the action and it remains the worst day in Australian military history” (er werd geen tactisch voordeel gehaald uit de actie en het blijft de slechtste dag uit de Australische militaire geschiedenis). Boucknooghe wijst me op het grote verschil in de Europese visie en de Australische op Fromelles. De slag en de plek hebben iets mythisch. De slachting was zo onwezenlijk, de verliezen zo groot, het offer zo absurd, dat je er als natie ofwel een eeuwige schandvlek aan overhoudt, met impliciet een beschuldigende vingerwijzing naar London of je kan er een martelaarsplek van maken. In het tweede geval blijft “The Cause” overeind, de Grote Oorlog was een rechtvaardige en zinvolle oorlog en wat misschien nog meer meespeelt: de families van de doden van Fromelles kunnen die dood een plek geven in een grote context. Die visie leeft sterk in Australië, over de Eerste Wereldoorlog in het algemeen en over Fromelles in het bijzonder. Niet voor niets hadden de Australiërs 1 miljoen euro over voor dit museum. Gelukkig werd met het miljoen van het département en de 800.000 euro van de région ook het andere verhaal verteld...

Een bezoek aan het museum eindigt met twee treffende beelden. Een typische *headstone* van een onbekende soldaat, “known unto god”. Die komt uit Pheasant Wood Cemetery, maar werd na 2009 (toen de begraafplaats werd ingericht) nog geïdentificeerd en dus vervangen door een graf met een naam. En tenslotte een bronzen grafbeeldje gemaakt voor John Joseph Goulding. Hij was negentig jaar lang vermist en werd met dit beeld thuis in Brisbane herdacht. Nu heeft hij een echt graf in Pheasant Wood in Fromelles en kan het beeld naar een museum verhuizen.

Cobbers

Het grafbeeldje is ontroerend simpel: een moeder houdt een stuk papier (een foto, een brief?) vast, geklemd tegen haar borst, als was het een baby. Het beeld werd gemaakt door de Australische kunstenaar Peter Corlett en die maakte een ander treffend beeld dat eventjes ten zuiden van Fromelles staat. “Cobbers” is een ontroerend realistisch beeld van een Australische soldaat die een gewonde makker op de rug draagt. Het beeld gaat anekdotisch terug naar de dagen na de slachting van Fromelles. Toen het kanongebulder zweeg, leek het hele niemandsland te kreunen en te bewegen. Drie dagen en nachten hebben overlevenden van de slag, in weerwil van de legerleiding, gewonden opgehaald. Luitenant Simon Fraser getuigde dat de Duitsers hen daarbij redelijk hebben ontzien, alsof ze medelijden hadden met het onwaarschijnlijke verlies. Het beeld heet “Cobbers”, wat het Australische woord voor “makkers” is. Tijdens de evacuatie hoorde Fraser een gewonde makker roepen: “Don’t forget me, cobbers”.

Lest we forget

Het is valavond wanneer ik opnieuw langs V.C. Corner nog een halve kilometer verder naar het zuiden rij. De Rivière des Layes, een bescheiden poldergrachtje, vormt er de grens tussen Fromelles en Fleurbaix, tussen Nord en Pas-de-Calais. Even verder doemt een kleine Britse militaire begraafplaats op: Trou Aid Post. Van ver ziet het er als een idyllische plek uit: rondom staan prachtige treurwilgen, het grasveld steekt boven de velden uit en is volledig omwald. Het lijkt (of is?) een oude motte of terp. Wanneer ik de plek betreed, loop ik onmiddellijk weer tussen tientallen onbekende, Australische graven. Hun verhaal ken ik al. Aan de andere kant, een honderdtal graven, met namen. Eindelijk namen, maar de volgende vaststelling is alweer onthutsend. Ik lees meer dan vijftig keer dezelfde datum: 9 may 1915. In het register lees ik haastig: de slag van Aubers Ridge, 11.000 verliezen in een paar dagen tijd, fiasco, ... Ik hoef geen details, geen kaartjes, geen cijfertjes... Ik stel alleen vast dat Fromelles op twee kilometer hiervandaan een onwaarschijnlijke replay is geweest van een even nutteloze actie hier een jaar voordien.

Dit wil je niet weten, dit wil je niet geloven, dit wil je vergeten. Het vergeten front... Het is goed dat er nu dat bezoekerscentrum is in Ploegsteert en dat museum in Fromelles. "Lest we forget", klinkt de geijkte herinneringszin in het Engels. Wie er eens geweest is, zal het niet meer vergeten, kan het niet meer uit zijn hoofd zetten, deze moorddadige *bezigheidstherapie*. Deze plek grift de absurditeit van dit bloedvergieten in je geheugen. ■

Résumé

Le Front oublié

Même cent ans après le début de la Première Guerre mondiale, le front que j'évoque ici n'est pas tout à fait sorti de l'oubli. Il est vrai qu'en face des grands lieux de mémoire tels que Vimy et Notre-Dame-de-Lorette, les lieux parcourus ici font un peu pâle figure. Pourtant, quelques initiatives intéressantes tentent de rappeler enfin à la mémoire des hommes cette partie du front entre Armentières et Béthune.

Plugstreet

À partir de la toute petite ville de Messines (Mesen), située sur une colline, la route descend vers la vallée de la Douve qui rejoint la vaste plaine de la Lys. Entre Messines et Ploegsteert se situe encore une butte, à 63 m au-dessus du niveau de la mer : à l'époque de la Première Guerre mondiale, *Hill 63* s'est transformé en une véritable *Butte rouge*.

Ploegsteert fait actuellement partie de la commune de Comines-Warneton dans l'enclave wallonne en Flandre. À l'époque, les soldats britanniques

cantonnés pendant quatre ans à cet endroit l'appelaient « Plugstreet ». Aussi est-il impossible de ne pas apercevoir le monument de Hyde Park Corner à l'entrée du village. Il s'agit d'une haute rotonde aux colonnes élancées, entièrement en pierre blanche, la même qui est utilisée pour les tombes. À l'intérieur de l'édifice sans toit, je lis des noms inscrits sur les murs arrondis, des noms de disparus, de jeunes gens qui n'ont pas survécu aux champs de bataille entre le ruisseau de la Douve (Dranouter – Messines) au nord et

la Lys au sud. Le mémorial établit de cette manière littéralement un lien entre le Saillant d'Ypres et le front de la Lys français. 11.390 noms. Ici aussi résonne régulièrement le *Last Post*, pas tous les soirs comme à Ypres, mais chaque premier vendredi du mois à 19 heures.

Le 7 juin 1917

Le monument et les cimetières autour sont situés dans le bois de Ploegsteert ou à ses abords, un bois qui a joué quatre années durant son rôle dans la stratégie guerrière. Dans ce bois avaient été placées les mines les plus méridionales de la grande bataille du Messines Ridge. Entre le *Hill 60*, au sud à la sortie d'Ypres, et Ploegsteert, furent creusés une vingtaine de tunnels à partir de la vallée occupée par les tranchées britanniques, jusque sous les lignes allemandes situées en haut de la crête, nettement plus intéressante au niveau stratégique. Les tunnels, dont certains avaient plus de 600 m de longueur, étaient déjà prêts en 1916, mais comme les affrontements sur le

front de la Somme étaient si violents cette année-là, le front en Flandre fut contraint de patienter plus d'un an avant de voir arriver les grandes manœuvres. Le 7 juin 1917 furent déposées à 21 endroits au bout des tunnels des charges d'en moyenne plus de 40 tonnes d'explosifs. Elles devaient toutes exploser le matin à 4 heures 10. Il n'y eut que 18 explosions. Au moulin de Spanbroek à Wijtschate, il y eut un raté qui dura quinze secondes, délai suffisant pour envoyer plus de 70 soldats irlandais à la mort puisqu'ils coururent droit vers une mitrailleuse allemande encore intacte. Ils ont maintenant leur tombe au *Lone Tree Cemetery*. Deux charges dans le bois de Ploegsteert n'explochèrent pas du tout. Le général Plumer avait décidé la veille au soir de ne pas les utiliser parce qu'elles se trouvaient à une trop grande distance de la ligne de front sur la crête. Les charges explosives restèrent sur place. Une des deux explosa en plein été 1955 lors d'un orage. La dernière attend toujours...

Encouragé par le succès de cette bataille des mines qui chassa les Allemands

142

Fromelles (Nord) – Pheasant Wood Cemetery – “I ONCE WAS LOST BUT NOW AM FOUND”

de la crête, le général Haig prit finalement la décision de poursuivre l'attaque vers les hauteurs de Passendale. Inutile d'évoquer ici l'immense massacre qui s'ensuivit.

Viewmasters 2.0

Il existe depuis peu un centre de visiteurs bien documenté et fort joliment conçu derrière le monument de Hyde Park Corner : « Plugstreet 14-18 Experience ». Le film d'introduction mentionne à peine Ploegsteert et même pas du tout le front belge. Il commence par contre par Sarajevo pour finir par Versailles, ce qui peut sembler un tantinet pédant pour un petit village à un jet de pierre d'Ypres et à deux jets d'Albert et de Péronne. Mais la représentation multimédia de la bataille des mines, avec une combinaison de projection sur un plan et des photos historiques, est très réussie. La deuxième partie de ce centre de visiteurs approfondit les rapports entre soldats et civils et ce que la guerre a provoqué dans la région de Ploegsteert. Ce qui est bien trouvé, c'est l'utilisation d'une sorte de boîte à images en 3D telles qu'on les trouvait jadis souvent dans des hôtels-restaurants-cafés ou de petits musées privés. C'étaient une sorte de View-Masters sophistiqués avec des photos sur plaques de verre. En Belgique, on n'en voit plus qu'au musée privé de Sanctuary Wood sur le *Hill 62*. Un jour, les photos macabres ont été qualifiées par un journaliste britannique de « pornographie de la guerre ». Les photos dans les boîtes à images contemporaines de Ploegsteert ne sont absolument pas scandaleuses, mais cette présentation les rend en effet très envahissantes. L'exposition permanente n'accorde que peu d'attention à la trêve de Noël de 1914, vécue à Ploegsteert d'une manière très particulière à cause d'un match de football. Une exposition temporaire entièrement consacrée à la Christmas Truce est prévue pour l'automne 2014. On présume qu'une sorte d'armistice a été respecté aux alentours de Noël 1914

à quelque 400 endroits entre Nieuport et la frontière franco-suisse. Les endroits exacts demeurent pour la plupart inconnus, mais il existe des preuves historiques pour deux endroits dans les environs de Ploegsteert. Sur la frontière entre les villages de Frelinghien et Houplines, il y eut une rencontre entre les Scots Guards et un bataillon allemand. À Ploegsteert, dans le quartier Saint-Yvon, il y aurait eu ce match de football. J'écris « aurait eu » parce que deux autres localités, Frelinghien et Fleurbaix, clament que l'événement s'est déroulé chez elles. En 1999, une modeste croix a été érigée à Ploegsteert, tout près du Prowse Point Cemetery. On voit rarement les « poppies » ou les petites croix de bois ici, car les gens apportent plutôt des ballons de foot pour commémorer cette trêve de Noël très provisoire...

Fromelles

À Fromelles m'attend une histoire invraisemblable : un cimetière du Commonwealth installé ici il y a à peine trois ans. Il aurait tout aussi bien pu être daté de 1920 puisqu'on y trouve les mêmes petites briques rouges, la même pierre blanche, la même *cross of sacrifice*. Les pierres tombales mêmes ne sont plus en Portland Whitestone, ce calcaire britannique très poreux étant remplacé par un marbre blanc sud-européen. Mais la vraie surprise ne m'attend qu'à l'intérieur du Pheasant Wood Military Cemetery lorsque j'y déambule parmi les tombes. Des dizaines de tombes portent effectivement un nom, alors que j'ai déjà si souvent entendu l'histoire de cadavres retrouvés dans la région du front près d'Ypres qui n'ont jamais pu être identifiés. À un kilomètre de là, V. C. Corner, un endroit commémoratif très particulier pour les victimes australiennes. Ici se trouvent 410 soldats australiens tombés pendant la bataille de Fromelles en 1916. Comme ils étaient tous inconnus, on ne trouve pas ici 410 pierres tombales avec l'inscription

« Known unto God », mais simplement un parterre de fleurs et deux croix couchées. Au fond s'élève un mur sur lequel sont inscrits les noms des 1294 soldats australiens dont on ne connaît pas les tombes. Ce chiffre actualisé date de 2009 et constitue la clé des noms inscrits maintenant au nouveau cimetière près du centre de Fromelles. Mais pour bien comprendre, il nous faut faire un petit retour en arrière jusqu'à cette bizarre bataille de Fromelles.

En 1916, tous les regards demeuraient portés sur le front de la Somme. Le 1er juillet avait eu lieu l'attaque la plus sanglante jamais exécutée par l'armée britannique durant la Première Guerre mondiale. En une heure à peine, 30.000 hommes furent perdus. Cette débâcle monstrueuse était due à un enchaînement de bêtises stratégiques sur le compte du général Rawlinson et, comme ce fut souvent le cas tout au long de la Première Guerre mondiale, les états-majors ne connaissaient qu'une seule réponse dans ces situations : s'entêter. Les batailles de la Somme se prolongèrent donc jusqu'en novembre.

Fromelles se situe à quatre-vingts kilomètres au nord de la Somme. Et pourtant, il existe un rapport entre la bataille de Fromelles et celle de la Somme. Lorsqu'il comprit au bout d'une quinzaine de jours que les choses n'étaient pas en bonne voie du côté de la Somme, le commandant en chef britannique Douglas Haig se mit à craindre une contre-attaque en force de la part des Allemands. Il voulut donc éviter à tout prix que les Allemands déplacent des troupes engagées plus au nord pour les amener sur le front de la Somme. Ce fut la seule et unique raison de l'attaque de Fromelles. L'importance stratégique de la position allemande à Fromelles était absolument négligeable. Fromelles n'a été qu'une session d'ergothérapie militaire.

144

L'attaque fut lancée le 19

juillet 1916 à 6 heures du matin : quatre vagues successives s'élancèrent vers les positions allemandes situées un peu plus haut. Celles-ci n'avaient guère souffert car les Allemands venaient de les reculer un peu vers l'arrière de sorte que leurs mitrailleuses quasi intactes eurent beau jeu de faucher les assaillants britanniques. Ces derniers étaient d'ailleurs surtout des Australiens qui venaient d'arriver sur

Fleurbaix (Pas-de-Calais) – Le Trou Aid Post Cemetery

le front de l'Ouest. Lorsqu'une poignée d'Australiens atteignirent malgré tout la première tranchée allemande, celle-ci se révéla abandonnée, inondée et totalement indéfendable. La bataille de Fromelles dura douze heures. 90 % des Australiens engagés dans ce massacre furent tués ou blessés. Sur les 1917 Australiens tombés, 1294 sont portés disparus, le nombre exact qu'on retrouvait sur le mur commémoratif de V. C.

Corner. Je dis bien 'retrouvait', car il y en a maintenant 120 en moins.

Le Machu Picchu de 14-18

Je retournai donc au Pheasant Wood Cemetery où je lus en effet avec grand étonnement 120 noms australiens sur des tombes creusées il y a à peine quelques années. La clé du mystère se trouve près de ce mur à V. C. Corner et dans le fait exceptionnel qu'il

s'est agi ici d'une seule bataille qui n'a duré que quelques heures. L'historien gréco-australien Lambis Englezos fut le premier à se poser des questions sur ces chiffres de Fromelles. Si 410 Australiens étaient enterrés à V. C. Corner, il fallait qu'il y en eût encore presque 900 ailleurs. Il existe encore cinq autres cimetières du Commonwealth dans les environs immédiats. Englezos y compta encore un peu plus de 700 Australiens. Mais par rapport aux 1294 noms de disparus sur le mur de V. C. Corner, le compte n'était toujours pas bon. La solution de ce mystère était contenue dans les archives des troupes bavaroises positionnées en face. Englezos avait déjà remarqué sur des photos aériennes que huit grandes fosses avaient été creusées derrière les lignes allemandes, à la lisière du village de Fromelles. En 2006, l'historien britannique Peter Barton put enfin mettre la main sur un document dans lequel le colonel Julius Ritter von Braun fixait les modalités pour l'enterrement de 400 victimes britanniques dans 8 fosses communes à Fromelles. Un sondage archéologique très limité prouva que la terre n'y avait plus été retournée depuis 1916 et il permit surtout la découverte de deux médailles australiennes. On put donc entamer les travaux de déblaiement des fosses communes. On ne trouva finalement « que » 250 cadavres. Apparemment, seules cinq des huit fosses préparées avaient été remplies de cadavres. Et pour la première fois, du moins à ma connaissance, des victimes de la Grande Guerre ont été identifiées à l'aide de leur ADN. Un appel a été lancé aux parents des disparus de Fromelles : en ce qui concerne les Australiens, aux descendants des 1294 noms sur le mur de V. C. Corner. Le résultat provisoire est que 120 Australiens ont été identifiés.

Warm winds blow gently

146 Fouler la pelouse de Pheasant Wood donne une sensation très

particulière. « C'est l'histoire d'un grand fiasco », dit Thomas Boucknooghe, guide du musée de la Bataille de Fromelles. Mais comment réagit-on quand un parent chéri s'est fait tuer pour une manœuvre de diversion inutile, inventée par un état-major déphasé ? Avec colère, dirais-je, avec amertume ou dégoût. Mais non, ce fut ma deuxième surprise dans ce cimetière. Presque chaque tombe avec un nom porte aussi une épitaphe. Je les lis, stupéfait de tant de sérénité, non, de résignation, malgré toute l'émotion que peut contenir une phrase comme : « I once was lost but now I'm found ». Je lis des paroles comme « this brave young soldier », « For king and country in France I remain »... Pas question de la moindre indignation. Ou quand même, juste un moment, dans cette tendre épitaphe du caporal W. A. Craigie, extraite de la chanson *No man's Land* du chanteur compositeur écossais-australien Eric Bogle, dans laquelle il exprime sans détour que les tueries et la mort n'ont servi à rien.

Le musée

Le musée de la Bataille de Fromelles ne raconte pas seulement l'histoire de cette découverte remarquable des fosses communes et des recherches en vue de l'identification, mais aussi l'histoire de la bataille même : une énorme gaffe militaire, un carnage inutile. J'évoque mon étonnement sur l'ambiance si (hypocritement ?) docile du cimetière. Le guide attire mon attention sur la grande différence entre la perception européenne de Fromelles et celle des Australiens. La bataille et le site ont quelque chose de mythique. Le carnage y a été si irréel, les pertes si énormes, qu'en tant que nation on n'a pas vraiment le choix : soit on considère ce lieu comme un opprobre éternel avec un regard accusateur implicite en direction de Londres, soit comme un site de martyrs. Dans cette dernière option, « The Cause » reste entière, la Grande Guerre demeure une

guerre juste et sensée et, ce qui joue peut-être un rôle plus important encore, les familles des morts de Fromelles peuvent leur donner une place dans un contexte plus vaste. Cette vision sur la Première Guerre mondiale en général et sur Fromelles en particulier est largement répandue en Australie. Ce n'est pas pour rien que les Australiens ont dépensé 1 million d'euros pour ce musée. Il est heureux que le million du département et les 800.000 euros de la région aient servi à raconter aussi l'autre histoire...

Une visite au musée se termine par deux images frappantes. Une *headstone* (pierre tombale) typique d'un soldat inconnu. Elle provient du Pheasant Wood Cemetery, mais comme elle a été identifiée en 2009, elle a été remplacée par une tombe avec un nom. Et finalement une statuette funéraire à la mémoire de John Joseph Goulding. Réalisée pour commémorer ce soldat disparu, elle est restée pendant quatre-vingt-dix ans sur son socle à Brisbane. Mais comme Goulding a été identifié et qu'il a désormais une vraie tombe à Pheasant Wood à Fromelles, la statuette a trouvé une nouvelle place dans un musée.

Cobbers

Cette statuette est l'œuvre de l'artiste australien Peter Corlett qui a également réalisé une autre sculpture remarquable, installée un peu au sud de Fromelles. *Cobbers* donne une image réaliste et émouvante d'un soldat australien portant sur le dos un camarade blessé. L'image rappelle les journées suivant le carnage de Fromelles. Lorsque les canons se sont tus, tout le no man's land semblait geindre et remuer. Pendant trois jours et trois nuits, bravant les ordres de leurs supérieurs, des survivants sont allés chercher des blessés. D'après le témoignage du lieutenant Simon Fraser, les Allemands les ont plutôt ménagés ces jours-là.

Lest we forget

Le soir tombe au moment où je passe encore une fois près du V. C. Corner pour me rendre quelque 500 m plus loin vers le sud. Un modeste ruisseau des polders, la rivière des Layes, y forme la frontière entre Fromelles et Fleurbaix, entre le Nord et le Pas-de-Calais. Un peu plus loin surgit un petit cimetière militaire britannique : Trou Aid Post. Dès que j'y entre, je marche de nouveau parmi des dizaines de tombes australiennes anonymes. De l'autre côté, une centaine de tombes, avec des noms. Mais ma constatation suivante me déconcerte de nouveau : je lis plus de cinquante fois la même date : '9 may 1915'. Et je trouve dans le registre : la bataille d'Aubers Ridge, 11.000 pertes en quelques jours. Je constate que Fromelles, à deux kilomètres d'ici, a été une invraisemblable répétition d'une action tout aussi inutile menée un an plus tôt.

Je n'arrive pas à le croire, je ne veux pas savoir, je veux oublier. C'est une bonne chose qu'il y ait maintenant ce centre de visiteurs à Ploegsteert et ce musée à Fromelles. Cet endroit grave dans ma mémoire l'absurdité du sang versé. Que personne, au grand jamais, n'essaie d'en rechercher le sens ! ■

(Traduit du néerlandais par Michel Perquy)